UOT: 631.1(479.24)

MÜASİR İQTİSADİ ŞƏRAİTDƏ KƏND TƏSƏRRÜFATININ MALİYYƏLƏŞMƏSİ PROBLEMLƏRİ

T.T.ƏBDÜLHƏSƏNOV
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)

Məqalədə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının mövcud vəziyyəti təhlil olunmuşdur. Eyni zamanda, kənd təsərrüfatının kreditləşməsinin və investisiyalaşmasının zəruri olduğu və kənd təsərrüfatının maliyyələşmə mənbəyinin əsası olduğu məqalədə öz əksini tapmışdır. Məqalədə dövlət dəstəyinin mövcud vəziyyəti və büdcə vəsaitinin hesabına maliyyələşmə istiqamətlərinin təkmilləşdirilməsi izah edilmişdir.

Açar sözlər: *kənd təsərrüfatı, kredit, bank, iqtisadi səmərə, investisiya, maliyyə, inkişaf, istehsal, gəlir.*

İstənilən ölkənin iqtisadiyyatında kənd təsərrüfatı mühüm rol oynayır. Məhz bu baxımdan güclü sənaye iqtisadiyyatına malik olan dövlətlər belə, ölkənin ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək üçün prioritet sahələrdən əlavə, ölkə əhalisinin tələbatı çox olan məhsulların istehsalını büdcə hesabına dəstəkləyir və sahənin inkişaf etdirilməsinə çalışırlar. Məsələn ABŞ soya ixracına görə dünyada ilk yeri tutsada əsas dövlət dəstəyi şəkər istehsalına verilir. Yaponiya düyü istehsalına daha çox dəstək verir. Avropa İttifaqı ölkələri isə mal əti istehsalına dəstək verir.

Azərbaycanda kənd təsərrüfatının tarixi kökü vardır və bu sahə ölkənin bütün ərazisini əhatə etdiyindən ölkə üçün mühüm sahə hesab olunur. Bu sahə insanların yaşayışı üçün zəruri olan məhsulları verir. Hazırda əhalinin yaşayış səviyyəsi və maddi rifahı kənd təsərrüfatının inkişafından çox asılıdır. Bura daxildir: ərzaq məhsullarının həcmi və quruluşu, adambaşına gəlir, malların və xidmətlərin istehlakı, sosial həyat şəraiti. Bu baxımdan, kənd təsərrüfatının əhəmiyyəti böyükdür və bu getdikcə artır. Son illərdə Azərbaycanın aqrar siyasətində baş verən ciddi dəyişiliklər kənd təsərrüfatının prioritet sahə kimi mühümlüyünü və dövlətin xüsusi diqətində olduğunu göstərir.

Müasir iqtisadi şəraitdə təsərrüfatların iqtisadi səmərəliliyi onların bank sistemi ilə əlaqələrindən asılıdır, çünki təsərrüfatların maliyyələşməsi üçün əsas borc mənbəyi bank kreditləridir. Xüsusilə kənd təsərrüfatının inkişafında uzun və qeyri müəyyən dövr üçün pul vəsaitlərinə yaranan ehtiyac sahənin bank kreditlərindən asılı olduğunu göstərir.

Kənd təsərrüfatının kreditləşməsini və investisiyalaşmasını zəruri edən amillər.

Kənd təsərrüfatının inkişafında yaranan çətinliklərin aradan qaldırılması və ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmil edilməsi üçün atılan addımlara baxmayaraq yüksək nəticələrin əldə edilməsi düşünüldüyü qədərdə asan olmur. İdxaldan asılılıq səviyyəsinin azaldılması və idxal əvəz edici sahələrin inkişaf etdirilməsi üçün istehsal sahələrinin intensiv inkişaf etdirilməsi qarşıya qoyulan əsas məqsəddir. Lakin, istehsal sahələrini təmin edəcək toxum, damazlıq heyvanlar və s resurslar xaricdən idxal olunur və yerli toxum və damazlıq heyvanların istehsalı həm keyfiyyətinə, həm də həcminə görə tələb olunan səviyyədə deyildir. Xaricdə istehsal olunan toxum və cins heyvanlar isə hər zaman yerli şəraitə uyğun gəlmir.

Kənd təsərrüfatının maddi resurslara yüksək tələbatı var və bunlardan biri də bank kreditləridir. Banklar isə kənd təsərrüfatına kredit vermək istəmirlər və əsas kimi də riskli olduğunu göstərirlər. Araşdırmalarımız göstərir ki, kredit götürmək istəyən təsərrüfatlar rayonlarda olan öz əmlaklarını girov qoymaq belə istədikdə banklar yenə risk qorxusundan kreditlərin verilməsinə risk etmirlər. Digər tərəfdən kredit faizinin yüksək olmasıda kənd təsərrüfatının hər sahəsi üçün iqtisadi cəhətdən səmərəli deyildir. Onu da qeyd edək ki, son illərdə banklarda yaranmış böhran bir çox bankların çökməsinə səbəb oldu. Eyni zamanda, devalivasiyadan sonra verilən kreditlərin qaytarılmasında yaranan problemlər digər bankların bəzi filallarının borclanmasına və son nəticədə bağlanmasına gətirib çıxarmışdır.

Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun və Kənd Təsərrüfatı Kreditləri Agentliyinin ayırdığı kreditlər kənd təsərrüfatının kredit ehtiyaclarının heç 1%-ni təşkil etmir. Bu isə təbii ki, sonradan kreditləşən sahənin davamlı inkişafını təmin etmir. Çünki, kompleks inkişaf yoxdur. Banklar tərəfindən verilən kreditlərin bank riskləri ilə bərabər müəyyən etdikləri faktiki illik faiz dərəcələri 24-36% təşkil edir.

Məsələn bank olmayan Kred/Aqro kredit təşkilatı tərəfindən mal-qara, quşçuluq, məhsul istehsalı, akvakultur və. s kimi kənd təsərrüfatı fəaliyyətləri üçün illik 23% - 26%, aylıq 1,91% - 2,16% azalan balans ilə (təkrar borcalanlara güzəşt edilir) kredit təklif edir. Faktiki illik faiz dərəcəsi isə 23,59%-dən

başlayır. Komissiya haqqı 1% təşkil edir. Kreditin təminatı kimi daşınmaz və daşınar əmlak müəyyən edilmişdir.

Banklar üçün kredit riski əmsalının aşağı olması, bankların kapital ehtiyatları normasının daha yüksək olmasını şərtləndirir və bu da onların maliyyə davamlılığını əks etdirir.

Müasir kənd təsərrüfatının və emal sənayesinin intensiv inkişafı birbaşa kredit həcmindən asılıdır. Hazırda, kənd təsərrüfatının inkişafı investisiyalardan asılı olmasına baxmayaraq, sahəyə uzun müddətli investisiyaların qoyuluşu ən aşağı səviyyədədir. Təbii ki, burada əsas səbəb sahənin riskli olması və münbit iqtisadi şəritin olmaması, sərt rəqabət mühitinin olması, aqrar sığorta sisteminin formalaşmaması və sairdir. Statistik məlumatlardan göründüyü kimi iqtisadiyyatı əsas sahələri üzrə əsas kapitala yönəldilmiş investisiyanın tərkibində kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı balıqçılığa yönəldilmiş investisiyanın xüsusi çəkisi son beş ildə 2.1-3.5% arasında dəyişmişdir. Kənd təsərrüfatını ayrılıqda götürdükdə isə bu göstərici bir qədər də azalır. Bu isə əsasən sahənin riskli olması ilə bağlıdr. Digər tərəfdən, kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi hər bir ölkə üçün zəruri və vacib olduğundan maliyyə, kredit, əmtəə, lizinq investisiyaları ən sürətli və maksimum təsir edəcək sahələrə yönəldilməlidir. Hazırkı şəraitdə kənd təsərrüfatı sahəsində fəaliyyət göstərən təsərrüfatların çox kiçik olması və innovativ texnologiyaların zəif tətbiqi, sərt rəqabət şəraitində tez-tez çətinliklərlə qarşılaşması, kənd təsərrüfatında və emal sənayesində tələb olunan resursların əsasən idxal olunması qoyulan vəsaitlərin qısa bir zamanda səmərəsizliyinə gətirib çıxarır.

Digər tərəfdən Azərbaycanda kreditlərin yenidən maliyyələşdirilməsinin əsas problemi yüksək faizdir. Dünyanın aparıcı ölkələrində faiz dərəcəsi 0,25-1% təşkil edir. Azərbaycanda yenidən maliyyələşdirmə (uçot dərəcəsi) dərəcəsi 4,25% təşkil edir ki, bu da fiziki və hüquqi şəxslərə yüksək faizlə kredit təklif etməyə səbəb olur. Kənd təsərrüfatında risklərin çox olması isə faktiki illik faiz dərəcələri ilə birlikdə daha yüksək faizlərə səbəb olur. Nəticədə kreditlərdən istifadənin iqtisadi səmərəliliyi aşağı düşür.

Dünya təcrübəsinə diqqət yetirdikdə, inkişaf etmiş ölkələrdə kənd təsərrüfatının təmin edilməsi problemi istehsalçıların könüllü olaraq birləşərək hüquqi şəxs kimi qeydiyyata alınması ilə həll olunur. Bu kimi cəmiyyətlərin yaranmasında əsas məqsəd kreditləşmə hesabına istehsal problemlərini həll etməkdir. Burada bir məqama da diqqət yetirmək lazımdır ki, inkişaf etmiş ölkələrdə kənd təsərrüfatında istehsal resurslarının böyük bir hissəsi özlərində istehsal olunur və texnologiyaların yenilənməsi və inkişafı onlara məxsusdur ki, bu da sonda əlaqəli sahələrdə rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalına imkan verir.

<u>Azərbaycanda kənd təsərrüfatının maliyyələşməsinə dövlət dəstəyinin mövcud vəziyyəti</u>

Ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi problemi ən vacib məsələlərdən biridir. Kənd təsərrüfatı istehsalçılarına dövlət dəstəyinin bütün mexanizmləri kifayət qədər təsirli olmur və dövlət dəstəyinin davamlı olmasını zəruri edir. Yəni kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatın digər sahələri ilə müqayisədə səmərliliyinin aşağı olması dövlət dəstəyinə ehtiyac yaradır. Kənd təsərrüfatında dövlət dəstəyinin zəruriliyi həm də əmək məhsuldarlığı yüksək templə artan sənaye sahələrinə nisbətən aqrar sahədə innovativ proseslərin aşağı dərəcədə özünü göstərməsi ilə bağlıdır. Bundan başqa, kənd təsərrüfatında əmək məhsuldarlığı torpağın fizki gücü ilə məhdudlaşır. Yəni müəyyən həddən sonra məhsuldarlığın artırılması mümükün deyildir.

Dövlət dəstəyini şərtləndirən amillər aşağıdakılardır:

- xüsusilə başlıca istehsal vasitəsi olan torpağın lazımi səviyyədə saxlanılmasına yönəldilmiş investisiyanın geri qayıtmasının uzunmüddətliliyi;
- təbii-iqlim şəraitinin təsiri (respublikamızda bu tez-yez baş verir) kapitalın geri alınma ehtimalı və mənfəətin əldə edilməsinin hər zaman böyük riskə malik olması;
- kənd təsərrüfatında elmi və texniki irəliləyişlər tətbiq olunur və nəticə sənayeyə nisbətən daha yavaş şəkildə ortaya çıxır;
- kənd təsərrüfatında istehsal prosesi müəyyən müddətdə baş verdiyindən yaranan tələbatı məhsuldarlığı artıraraq tez ödəmək mümkünsüzdür və bazarın tələblərinə çevik reaksiya verə bilmir;

Ümumilikdə bu amillər: istehsalın mövsümi xarakteri və yüksək fondtutumluğu; kənd təsərrüfatı sektorunda istifadə olunan maddi və texniki resursların hərəkətsizliyi; təbii və iqlim şəraitindən yüksək asılılıq; sabit bir gəlir əldə etmək üçün daimi risk mövcudluğu; bir çox kənd təsərrüfatı məhsulu üçün tələbatın qiymətsizliyini; sərf olunan xərclər və məhsulların istehsalı ilə bir çox digər xüsusiyyətlər kənd təsərrüfatı sektorunun rəqabət qabiliyyətinin olmamasına gətirib çıxarır və investorların cəlbediciliyini əhəmiyyətli dərəcədə azaldır.

Dövlət dəstəyinin əsas forması aqrar sektorun dəstəklənməsi üzrə büdcə siyasətidir. Bu məqsədlə ölkə Prezidentinin müvafiq sərəncamlarına uyğun olaraq müxtəlif istiqamətdə istehsal sahələrinə subsidiyaların verilməsi təmin edilir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycan Respublikasında pambıqçılığın inkişafına dövlət dəstəyi haqqında" 2016-cı il 22 sentyabr tarixli 2350 nömrəli, "Azərbaycan Respublikasında tütünçülüyün inkişaf etdirilməsinə dövlət dəstəyi haqqında" 2016-cı il 5 oktyabr tarixli 2366 nömrəli və "Azərbaycan Respublikasında şəkər

çuğunduru istehsalının stimullaşdırılması haqqında" 2017-ci il 4 aprel tarixli 1314 nömrəli sərəncamları pambıq, tütün və şəkər çuğunduru istehsalçılarının dövlət tərəfindən dəstəklənməsini təmin etmişdir.

Bu məqsədlə 2018 –ci ildə əkində istifadə olunan yanacaq və motor yağlarına, buğda və çəltik əkininə görə 26399889,30 manat, yaş baramaya görə 2490502,35manat ümumilikdə fermerlərə 28.890.391 manat subsidiya ödənilməsi müəyyən edilmişdir.

Kənd təsərrüfatına subsidiyaların verilməsi aqrar sahənin inkişafının təmin edilməsi üçün həyata keçirilən dövlət proqramlarının bir hissəsidir. Subsidiyalaşmanın parlaq nümunəsi kreditlər üzrə faiz dərəcələrinin subsidiyalaşdırılmasıdır. Lakin, bu daha səmərəli sahələrə yönləndirilməlidir.

Kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi üçün Sahibkarlığa Kömək milli Fondu tərəfindən güzəştli kreditlər verilmişdir. Belə ki, SKMF-nun 2017 –ci il hesabat məlumatına görə pamçılığın inkişafı ilə bağlı 195 sahibkara 10,2 milyon manat, tütünçülüyün inkişafı ilə bağlı 100 sahibkara 1,6 milyon manat güzəştli kredit verilmişdir. (1. səh. 28) Qeyd edək ki, pambıq emalı sahələrinə də güzəştli kreditlərin verilməsi təmin edilmişdir. Lakin, aparılan araşdırmalar göstərir ki, pambıq əkini sahəsində məhsuldarlığın aşağı olması sərf olunan kreditlərin iqtisadi səmərəliliyini aşağı salır. Belə ki, pambığın orta məhsuldarlığı respublika və iqtisadi rayonlar üzrə çox aşağı olmuşdur. Pambığın məhsuldarlığının dinamikası cədvəl 1-də verilmişdir

Cədvəl 1
Azərbaycanda pambığın məhsuldarlığının dinamikası

	2013	2014	2015	2016	2017	2016-cı illə müqayisədə 2017 –ci ildə %-lə
Respublika üzrə	19,3	17,9	18,8	17,3	15,3	88,4
Gəncə-Qazax	15,3	17,6	7,4	18,6	13,9	74,7
Lənkəran	11,4	23,0	23,0	15,5	20,0	129,0
Aran	19,6	17,7	19,3	17,4	15,0	86,2
Yuxarı Qarabağ	17,4	20,7	16,2	19,1	20,5	107,3
Dağlıq Şirvan	14,7	-	-	9,4	11,2	119,1

Mənbə: Cədvəl Stat.gov.az, Kənd təsərrüfatı, DSK-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Statistik məlumatların təhlili göstərir ki, pambığın məhsuldarlığı 2016 –cı ilə nisbətən 2017 –ci ildə respublika üzrə 11,6% aşağı düşmüşdür. Əsas pambıq becərilən Aran iqtisadi rayonunda isə 13,8% məhsuldarlıq aşağı düşümüşdür. Onu da qeyd edək ki, pambıqçılıq üçün daha əlverişli torpaq – iqlim şəraiti olan Bərdə rayonunda 2016 –cı ildə məhsuldarlıq 23,2 sentner, 2017 – ci ildə isə 26,3 sentner olmuşdur. Hektara çəkilən xərcin 700 – 800 manat arasında dəyişdiyini nəzərə aldıqda Bərdə rayonunda əldə edilən ümumi gəlir 1392 manat, xalis gəlir isə orta hesabla 792 manat təşkil edir. Güzəşt və subsidiyaları da nəzərə aldıqda istehsalçı hektardan təxminən 1000 manata qədər gəlir götürür. Əgər 5 nəfər ailə üzvü olan təsərrüfat sahibi 5 ha pambıq əkinindən il ərzində 5000 manat gəlir götürürsə və başqa gəlir mənbəyi yoxdursa onda adam başına orta aylıq gəlir 83,3 manat təşkil edir ki, bu da minimum istehlak zənbilindən 2 dəfə aşağıdır. Məhsuldarlıq 30-35 sentner təşkil etdikdə belə əldə edilən gəlir (125 manat) minimum istehlak zənbilindən aşağı olur. Məhz bu baxımdan çoxlu zəhmət tələb edən pambıqçılığın inkişafı iqtisadi və sosial cəhətdən səmərəli deyildir. Statistik məlumatlar əsasında aparılan hesablamalar isə vəziyyətin daha acınacaqlı olduğunu deməyə əsas verir. Məhz bu baxımdan güzəştli kreditlərin və subsidiyaların daha səmərəli sahələrə yönləndirilməsi daha məqsəduyğundur.

Kənd təsərrüfatının maliyyələşməsində dövlət dəstəyinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.

Qeyri – neft sektorunun əsas sahələrindən biri olan aqrar sahənin inkişaf etdirilməsi üçün son illərdə dövlət tərəfindən güclü dəstək verilməkdədir. Kənd təsərrüfatının subsidiyalaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətində inkişaf etmiş ölkələrin təcrübələrinin öyrənilməsi və yerli şəraitlə müqayisə edilərək qəbul edilən qərarların yerinə yetirilməsində şərtlərin mövcudluğuna diqqət yetirilməsi məqsəduyğundur.

Hal-hazırda, Azərbaycanda, kənd təsərrüfatında investisiya idarəetmə sistemində dövlət tənzimlənməsini yaxşılaşdırmaq məqsədilə ümumilikdə aqrotexnika sektoru yalnız Qərbin inkişaf etmiş ölkələri deyil, həm də Mərkəzi və Şərqi Avropanın təcrübələrini öyrənmək və istifadə etmək vacibdir. Bununla yanaşı, müasir şəraitdə yeni idarəetmə sisteminin təşkili təcrübəsi xüsusilə əhəmiyyətlidir, çünki burada milli iqtisadiyyatın dövlət kənd təsərrüfatı idarəetmə sistemində müasir prinsiplərə, formalara və metodlara yönəldilmiş bazar şəraitlərinə köçürülməsini nəzərə alaraq, inzibati-komanda idarəetmə metodlarını iqtisadi cəhətdən dəyişdirmək üçün ümumi metodlar mövcuddur .

Sənayesi inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrində, o cümlədən kənd təsərrüfatında əsas kapitalın bərpasında lizinqin rolu artır. Belə ki, ABŞ-da lizinq yolu ilə investisiyaların 20-30% -i İngiltərədə 11-20%, Fransada 16-17%, Almaniya 15-16%, İtaliya 14-15%, Kanada 8-10% maliyyələşdirilir (3). Bu şəkildə stimullaşdırmaqla təsərrüfatlara qabaqcıl texnologiyalardan geniş istifadəyə imkan verilir. Məhz bu baxımdan, kənd təsərrüfatı kreditlərinin xüsusi sisteminin sahələrindən biri kimi lizinqə dəstək vermək daha məqsədəuyğundur. Kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları istehsalçılarına texniki vasitələrin və avadanlıqların alınması üçün maliyyələşmə mənbəyi kimi dövlət büdcə fondunun rolunu artırmaq, kredit xəttindən fəal istifadə etmək və yerli maliyyə mənbələrini səfərbər etmək lazımdır.

Xarici ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, investisiyaların yenidən canlandırılmasında dövlətin başlıca rolu

investor olmaq deyil, investisiyalaşma institutlarının yatadılmasını təmin etmək olmalıdır. Bu institutlar investisya və əmanət üçün stimulu müəyyənləşdirir, təsərrüfat qərarlarını əlaqələndirir. Burada müxtəlif təşkilati formalarda mövcud olan dövlət və özəl sektorun bərabər hüquqlu tərəfdaşlığını yaratmaq xüsusilə vacibdir.

ƏDƏBİYYAT

1.Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun 2017 –ci il üzrə illik hesabatı, 53 s. 2. Болотова Ю. Поддержка сельскохозяйственных товаропроизводителей в США /Ю. Болотова// АПК: экономика, управление.-2004.-№1.-С 37. 3.Елисеев В.С. О проблемах правового обеспечения льготного кредитования субъектов сельского хозяйства // Юридический мир. 2011. № 3. С. 34-38.

Проблемы финансирования сельского хозяйства в современных экономических условиях

Т.Т.Абдулгасанов

В статье проанализировано современное состояние производства сельскохозяйственной продукции. Одновременно, в статье нашли свое отражение необходимость кредитования, инвестирования и финансирования сельского хозяйства. В статье объяснены направления совершенствования финансирования за счет государственной поддержки и средств бюджета.

Ключевые слова: *сельское хозяйство, кредиты, банк, экономическая эффективность, инвестиции, финансирование, производство, прибыль*

Agricultural Financing Problems in Modern Economic Conditions

T.T.Abdulgasanov

The article analyzes the current state on production of agricultural products.

At the same time, the article reflects the necessity of agricultural crediting and investment and the basis of the source of financing for agriculture.

The article outlines the current status of state support and the development of financing tariffs at the expense of budgetary funds.

Keywords: *agriculture, credit, bank, economic benefit, investment, finance, development, production, income.*

tural.abdulhasanov@gmail.com